

tenkin kognitiivisen käyttäytymisterapian puolelle. Sitä koskevat oivallukset ovat mielestäni sekä tieteellisesti että käytännöllisesti mittavia ja ansaitsevat tulla julkaistuksi myös kansainvälisesti.

ANJA KOSKI-JÄNNES

NILS HOLMBERG
IDENTIFIKATIONSPROCESSER OCH BEHANDLING AV
ALKOHOLPROBLEM
HELSINGIN YLIOPISTON SOSIAALIPSYKOLOGIAN
LAITOKSEN TUTKIMUKSIA 1/1995
HELSINKI 1995

”NAKIT SILMILTÄ”

Vähintään 100 vuoden ajan on Suomessakin osoitettu, että valtaosa vankiloiden asukeista on jollain tavalla päihdeongelmaisia, lähinnä alkoholisteja. Määritelmiä muuttamalla saamme luvun tarvittaessa aina yli 90 %:n. On väitetty, että tästä osoittamisesta ei ole koskaan seurannut kuitenkaan mitään toimenpiteitä. On sanottu, että on jääty puheen tasolle. Toisaalta voidaan ajatella, että vankeihin kohdistunut raittius- ja päihdehuoltotyö on ollut yhtä vaikuttavaa kuin väestöön yleensäkin kohdistettu vastaava työ (tai siis yhtä tehontonta, miten halutaan).

Suomen kriminaali- ja vankeinhoitopolitiikassa on 25 viime vuoden aikana vaikuttanut rikosoikeudellinen suuntaus, jota on kutsuttu uusklassiseksi. Kaikkea siihen liittyvää ei voida tässä väkivaltaa tekemättä tiivistää, mutta sen perusajatus on lyhyesti ilmaistuna ollut seuraava: rangaistuksen tavoitteena on yleisen moraalin ja lainkuuliaisuuden ylläpitäminen ja jossain määrin myös ennalta ehkäisevä pelotevaiku-

tus. Kysymys on rangaistusten yleisestävästä vaikutuksesta. Kyseessä oleva suuntaus hylkäsi aiemmin vahvasti mm. vankeinhoidossa esillä olleen parantamis- ja kasvatustavoitteen. Hoitoa toki voidaan antaa, mutta se ei ole itse rangaistuksen tavoite. Kaiken hoidon tulee olla myös vapaaehtoisuuteen perustuvaa. Kun vielä 1940- ja 1950-luvulla korostettiin sitä, että lyhyet vankeusrangaistukset ovat erittäin haitallisia (koska ei ehditä hoitaa), niin viime vuosikymmeninä näkemys on ollut täysin päinvastainen (koska lyhyetkin riittävät moraalien vahvistamiseen). Lisäksi 1970-luvun puolivälin tienoilla Robert Martinsonin ja eräiden muiden esiin tuoma ns. nothing works-doktriini alkoi saada jalansijaa niin Amerikan kuin Euroopan kriminaalipolitiikassa ja vankeinhoidossa, vaikei siihen liittyvä keskustelu Suomessa kovin laajaa ole ollutkaan. Tämän opin mukaan mil-lään rikollisten kuntouttamis-toimilla ei ole saavutettu juuri lainkaan tuloksia.

Klassisen rikosoikeusajattelun perinteen mukaisesti on puhuttu myös tekokeskeisyydestä (”hylkäämme vain teon, emme tekijää”). Käytännössä rangaistusjärjestelmä on kuitenkin ollut hyvin tekijäkeskeinen (leimaava, sisään imevä, tekijän taustaa korostava).

Näyttäisi kuitenkin siltä, että ns. kriminaalipoliittinen heiluri on tullut toiseen päähän ja kääntänyt suuntaa. Jotkut jopa puhuvat uuspositivismiin ja uushoitoajattelun voimakkaasta tulosta. Vaikka joitakin kompromisseja toki on tehty, rikosoikeusjärjestelmämme on kaikesta kuntoutuskeskustelusta huolimatta edelleen keskeisiltä alueiltaan hyvin ”klassinen”.

Tähänkin keskusteluun liittyen Anja Koski-Jännes on tehnyt merkittävän työn kootessaan katsauksen vankien päih-teiden käytön vähentämisen-netelmiin ja niiden tuloksellisuuteen. Koski-Jännes selvittää ensin Suomen vankiloiden päihdetilannetta ja niitä toimia, joita päih-teiden käytön vähentämiseksi on tähän men-

nessä tehty. Yllättävän paljon on tehtykin. On päihteettömiä erityisosastoja, erilaisia päihdekursseja jne. Toiminta tuntuu kuitenkin jossain määrin satunnaiselta: joissakin vankiloissa on tehty paljonkin, joissakin ei mitään. Toiminnassa tuntuu olevan myös puutetta selkeistä taustalähtökohdista ja tavoitteista. ”Kaikki kelpaa” -ajattelu on aika yleistä.

Tämä tuntuu olevan yleisempikin ongelma suomalaisessa vankeinhoidossa. Uskotaan, että mikä tahansa ”yleishoito” on hyvää ja saa tuloksia aikaan. Ja taas ne, jotka eivät mihinkään hoitoon usko, saavat vahvistusta omille näkemyksilleen, kun kaikki ”pehmeä” ei toimikaan. Jouko Turkakin on joskus viitannut tähän asiaan. Rikollisuuteen ja päiheteisiin liittyvä maailma on kova maailma, siihen liittyvät ongelmat eivät ratkea ”kitaransoitolla ja muulla puuhastelulla”. Epäonnistuneet hoitokokeemukset vain lisäävät pettymystä ja päihteiden käyttöä. Uudet terapia- ja kuntoutusmallit voivat kuitenkin olla jopa vaativampia ja ”kovempia” kuin perinteinen rangaistuskeskeinen vankeinhoito. Näistä uusista malleista tiedetään vain vankeinhoidon ja kriminaalihuollon puolella kovin vähän.

Anja Koski-Jännes esittelee raportissa ulkomaisia kokemuksia ja ohjelmia. Vaikka interventioita on monentasoisia (ohjeista ja oma-apuoppaista lähtien), niin keskeisimmin esiin nousevat kognitiivisiin terapioihin tai kognitiivis-behavioraalsiin terapioihin perustuvat toimintaohjelmat sekä yhteisöhoidot ja terapeutit yhteisöt. Kaikki nämä ovat käytössä maailmalla myös vankeinhoidon piirissä. Eräänlai-

seksi alan ”mekaksi” on nousemassa Kanada, jonka vankeinhoidossa on toteutettu ehkä eniten kognitiiviseen terapiaan perustuvia ”elämäntaito-ohjelmia”. Laajasti esillä ovat olleet sellaiset nimet kuin Robert Ross, Elisabeth Fabiano, Frank Porporino ym. Ohjelmia myös myydään ja markkinoidaan ja niitä kokeillaan jo ainakin Tanskassa ja Ruotsissa.

Antti Eskola on mielenkiintoisella tavalla viimeaikaisissa puheenvuoroissaan viitannut siihen, miten ns. terapiamaailmoissa tapahtunut muutos heijastanee laajemminkin jälkimoderniin liittyviä muutoksia. Aiemmin luotiin ensin suuri teoria, siitä johdettiin menetelmät ja niiden toimivuus testattiin sitten käytännössä. Nyt lähdetäänkin liikkeelle käytännöistä: katsotaan, mitkä mallit saavat nopeasti tuloksia aikaan, mikä niille on yhteistä ja voitaisiinko näitä toimintamalleja monistaa. Suurta teoriaa ei tarvita.

Koski-Jännes toimii myös näin. Mielestäni ehkä tärkeimmän osan raportista muodostaa sen luku ”Toimivien ohjelmien osatekijöitä” (s. 82–88). Juuri tämä luku pitäisi tutkia tarkkaan jokaisen, joka on vastuussa erilaisten ohjelmien käytännön toimeenpanosta.

Tekijä lainaa esim. Antonwichia ja Ross’ia, jotka eräässä varsin tuoreessa katsauksessa vetävät yhteen tehokkaiden ohjelmien yhteisiä tekijöitä. Tiivistetysti ne ovat selvä käsitteellinen malli, monipuoliset ohjelmat, huomion kohdistaminen rikollisuutta ylläpitäviin tekijöihin, vastaavuusperiaate, rooliharjoitusten ja roolimallien käyttö sekä sosiaaliskognitiivisen ajattelun taitojen

harjoittelu. Myös omat ammatilliset kokemukseni eräästä kriminaalihuollon jälkihuoltoyksiköstä puhuvat näiden asioiden puolesta (teimme asiat tosin paljolti vaistonvaraisesti). Mikäli selvää käsitteellistä mallia ei ole, hommasta tulee perinteistä puuhastelua ja ”yleishoitoa”, jonka vaikuttavuus on hyvin kyseenalaista.

Suomalaisessa kriminaalihuollossa ja vankeinhoidossa elää edelleenkin ajattelutapa, joka lienee peräisin 1960-luvulta. Sen mukaan hoidoksi riittää vankien ja rikollisten sosiaalisten asioiden, kuten asunnon, työn yms., järjestäminen. Itse rikoksista ja niihin liittyvistä asioista ei tarvitse tai edes saa keskustella. Rikokset nähdään tällöin vain ympäristötekijöiden aiheuttamina oireina eikä esimerkiksi opittuina käyttäytymismalleina, joista voidaan myös oppia pois. Käytännössä on tietysti huomattu, ettei uusi asunto lopettanutkaan perheväkivaltaa. Kriminologinen tutkimus on toki tiennyt tämän jo ennen 1960-lukuakin. Koski-Jänneksen raportti on siten tärkeä pyrittäessä eroon näistä vanhoista ajattelukuvista. Siinä esitetyt tutkimustulokset ja johtopäätökset ulottuvat paljon laajemmalle kuin vain päihdeongelmiin. Samoja malleja voidaan yhtä lailla soveltaa esim. väkivalta- tai seksuaalirikollisten ongelmiin.

Toinen myytti, jonka kumoamiseen raporttia voidaan käyttää, liittyy keskusteluun persoonallisuuden ja käyttäytymisen välisestä yhteydestä. Nykyäänkin kuulee vielä puheita, joiden mukaan monet rikollisen käyttäytymisen muodot ovat syvällä ihmisen persoonallisuudessa ja että kun sitä ei

voida muuttaa, on kysymys patologistuudesta. Kuva on aika lohduton ja on tietysti kriminologian ja rikosoikeuden historian keskeisimpiä kuvia: ”parantumaton, vaarallinen rikollinen”. Meillä on kuitenkin yhä enemmän selvää näyttöä siitä, että ihminen voi lopettaa jonkin käyttäytymismuodon (juomisen, lyömisen tms.) ilman, että hänen persoonallisuutensa juuri muuttuu. Jos olen oikein käsittänyt, niin tällainen on myös AA:n ”logiikka”: olet loppuelämäsi alkoholisti, mutta voit silti olla juomatta. Tämä ei tietenkään merkitse sen kieltämistä, etteikö olisi olemassa syvästi häiriintyneitä ihmisiä.

Katsauksen lopuksi esitetään toimenpide-ehdotuksia sekä yleisellä että konkreettisella tasolla. Mitään valmista toimintamallia Suomen vankiloille ei Koski-Jännes kuitenkaan esitä. Hyvä näin. Olisi selvä virhe tässä vaiheessa rakentaa konkreettinen ohjelma, kun itse ajattelutapakaan ei ole vielä kovin vahvoilla vankeinhoidon piirissä. Kaikilla rintamilla voidaan mielestäni edetä, mutta jos halutaan saada aikaan vaativia, kognitiivis-behavioraalisia ohjelmia, voivat pilottihankkeet ollaärkevin etenemistapa.

Lopuksi on syytä esittää muutama huomio, jotka tulevat mieleen raporttia lukiessa. Ne eivät kuitenkaan kohdistu itse katsaukseen, vaan liittyvät enemmänkin sen mahdolliseen ”väärinlukemiseen”.

Ensimmäinen vaara on, että uskotaan ”Graalin maljan” löytymiseen. Rikollisuuden ongelmaa eivät uudet toimintamallit tule ratkaisemaan. Myös kriittisiä äänenpainoja kognitiivis-behavioraalisia malleja

kohtaan on esitetty. Mm. brittiläis-israelilainen kriminologi Stanley Cohen on nähnyt muutoksen vain paradigman vaihtumisen näkökulmasta. ”Uusi” kuntoutusideologia merkitsee karkeistaen siirtymistä Freudista Skinneriin. Toki uudella paradigmalla on monia etuja: se on usein taloudellisempaa, sitä voidaan panna toimeen vanhoissa järjestelmissä ja siihen voikin nyt osallistua aiemmin torjuttu vartijakunta (kuten Kanadan ohjelmissa). Cohenin arvio on kuitenkin kovin pessimistinen. Hänen mukaansa useimmiten ikivanhat vankeinhoidon toimintamallit (kuten sulkeismarssit, ruokaan ja vapaa-aikaan liittyvät rajoitukset, yksinäisyys jne.) otetaan käyttöön laitoksissa. Nyt ne vain ovat osa ”käyttäytymisterapiaa” tai ”asiakassopimuksia”. Puhtaasta kurinpidosta on tullut kuntoutusta. Uudet kuntoutusmallit voivat jopa hylätä ihmisoikeusnäkökulmat: anything goes. Eräs entinen ”linnanvankula” ilmaisi asian 1980-luvun lopulla näin: ”niin on se kauheata, kohta ei saa lusiakaan rauhassa”.

Ehkä Cohenin arvio on liian pessimistinen. Mutta mahdollinen vaara on ainakin tunnistettava. Nyt on jo näyttöä siitä, että meillä 1970-luvulla lakautettu ns. progressiivijärjestelmä (siinä vangit etenivät asteittain tuomionsa aikana, saivat lisää oikeuksia keräämällä pisteitä) on tulossa uudelleen eräiden uusien kuntoutusmallien sisällä.

Toinen vaara on siinä, että kun innostutaan uudesta, niin hylätään vanha, järkeväkin toiminta. Itse en esimerkiksi usko, että hyvin organisoidusta vankityöstä kannattaa luopua kokonaan. Kovin totaaliset hoi-

to-ohjelmat ovat ristiriidassa ns. normaalisuusperiaatteen kanssa. Mitä jyrkemmin vankilan sisäinen toiminta poikkeaa vapauden olosuhteista, sitä suurempi on ghettoistumisen vaara. Harva ihminen on normaalisti jatkuvasti ”sairaalanomaisessa” hoidossa, ja ehkä vielä harvempi vapautunut vanki. Kaikista vankien työtoimintaan liittyvistä ongelmista huolimatta on hyvä muistaa, että osa suomalaisista vangeista tekee edelleen varsin normaalia työtä, jopa normaalilla palkalla. Itse asiassa näyttäisi siltä, että vankien työtoiminnan (ei pakkotyön) positiivisia merkityksiä korostetaan yhä enemmän maailmalla, mm. Ruotsissa.

Viimeinen ongelma on varsin periaatteellinen, vaikka silmäkin on yhteytensä mm. vankien päihdehuollon kehittämiseen. Kysymys kuuluu: kehitetäänkö vankeinhoitoa yleensä ja kaikille vangeille vai erikoistutaanko eräiden vankien erityiskuntoutukseen? Ns. kermankuorimisilmiö on tuttu useissa hoito- ja kuntoutusjärjestelmissä. Parhaat ja motivoituneimmat asiakkaat, jotka usein kuntoutuksivat ilmeikkain hoitoa, valitaan ohjelmiin, jotka näin ”toimivat” erittäin hyvin. Mutta kysyykö kukaan, mitä tapahtuu niissä yksiköissä ja laitososastoissa, joihin jää ongelmallisin ja vähiten motivoitunut porukka? Asiakkaiden jakamisen kokonaisvaikutus voi olla jopa negatiivinen. Henkilökunnan tasolla paineet tällaiseen jakamiseen ovat tunnetusti hyvin suuret. Tätä kysymystä pitäisi myös pohtia, kun malleja ja ohjelmia aletaan viedä käytäntöön.

Edellä kuvatut vaarat ja ongelmat eivät ole Anja Koski-

Jänneksen katsauksen ongelmia. Se on laadukas raportti, jolla on sosiaalinen tilauksen-
sa, ei vain vankeinhoidossa,
vaan laajemminkin kriminaali-
ja päihdehuollossa.

MATTI LAINE

ANJA KOSKI-JÄNNES

HUPPU SILMILTÄ

KATSAUS VANKIEN PÄIHEIDEN KÄYTÖN VÄHENTÄMIS-
MENETELMIIN JA NIIDEN TULOKSELLISUUTEEN

OIKEUSMINISTERIÖN VANKEINHOITO-OSASTON
JULKAISUJA 1/1995

HELSINKI 1995

SUOMALAINEN MATTI JUURIAAN ETSIMÄSSÄ

Suomen perinneatlas on jälkimmäinen osa karttakirja-sarjasta, jonka kansatieteellinen osa ilmestyi vuonna 1976. Tämä Toivo Vuorelan johdolla valmistettu kartasto esitti 84 karttaa suomalaisesta kansankulttuurista tai oikeammin kai vanhasta talolliskulttuurista. Karttalehdet antoivat tietoa rakennuskulttuurista, ravintotavoista, liikennevälineistä ja maatalouskaluista. Perinnekartastojen juuret johtavat ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen Keski-Eurooppaan. Julkaistut työt ovat olleet etupäässä kansatieteellisiä, folklore on ollut enemmän esillä vain ruotsalaisessa hankkeessa (ilm. 1957 ja 1976) ja tietyt nyt täydentyneessä suomalaisessa perinekartastossa. Ruotsalaisen kartaston esityönä valmistui jo vuonna 1945 Ragna Ahlbäckin toimittama 64-karttainen Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland.

Kartasto perustuu pitkään jatkuneeseen suullisen kansanperinteen keruuseen ja tallentamiseen. Kirjan takakan-
nessa todetaan ilman turhaa

vaatimattomuutta, että vain Suomessa on mahdollista tehdä tällainen kirja. Kartastoa on valmisteltu 1960-luvun alusta lähtien. Itse karttaosasto valmistui jo vuonna 1970, mutta pääosin Matti Sarmelan kirjoittama tekstiosa syntyi hitaammin. Se ei ole mikään ihme, sillä tekstiosan käsikirjoituksen on täytynyt olla ainakin 1 000-sivuinen. Karttakirjan osat ovat siis ajoitukseltaan ja kooltaan eriparisia.

Suullinen kansanperinne ei ole aivan ensimmäinen asia, josta odottaisi karttamuotoisia esityksiä. Perinnehän elää ihmisen mielisä, eikä lääneissä tai kunnissa. Siksi on tärkeää kysyä, miksi pitää rinnastaa jotkut ajattelun muodot valtiollis-hallinnollisesti rajatun fyysisen ympäristön kanssa. Karttaesitykseen onkin paneuduttu huolellisesti. Karttoja on neljää eri lajia, ja lukijan on syytä olla tarkka, sillä eri karttojen suhde esittämäänsä ilmiöön on erilainen.

Johdannossa Sarmela määrittelee kartaston päätehtäväksi erottaa kolme erilaista ”ym-

päristösystemiä” – eränkävijöiden, kaskiviljelijöiden ja agaraaritalonpoikien kulttuurit. Tekstiosan alku maistuu ympäristödeterminismiltä: ”Uskontoja eivät luo filosofit ja uskonnonperustajat, vaan ekosysteemit nostavat esiin omat auktoriteettinsa.” Kun samassa yhteydessä korostetaan myös päinvastaista näkökantaa ja nähdään ”folklore esittäjä, paikallisyhteisön vaikuttaja”, myös aktiivisena kuluttajana, ei Sarmelan determinismi loppujen lopuksi liene aivan ehdotonta. Keskeisinä perinnealueina esitetään Länsi-Suomi, Itä-Suomi ja Karjala. Lukijan silmään pistään kuitenkin heti Pohjanmaa, joka ei tunnu oikein sopeutuvan rooliinsa. Pitäisikö kuitenkin ekosysteemin lisäksi selittää jotain myös historialla?

Folklore tallentamisen ja tutkimisen vanhimpien perinteiden mukaisesti perinne on anonyymiä. Se ei ole siis kenenkään varsinaisesti luomaa, vaan perinteen ”taitajat” vain säilyttivät ja välittivät sitä. Tätä kannalta on luontevaa esit-